

دانشکده روان شناسی
رشته روان شناسی اسلامی
پایان نامه کارشناسی ارشد

ساخت پرسشنامه نگرش به خانواده بر اساس منابع اسلامی

استاد راهنما:

حجت الاسلام دکتر محمدرضا جهانگیرزاده قمی

استاد مشاور:

حجت الاسلام دکتر محمدرضا بنیانی

نگارش:

سعید شریف یزدی

آذر ۱۴۰۰

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بسمه تعالی

صورت جلسه دفاع پایان نامه

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
مؤسسه آموزش عالی اخلاق و تربیت

با تأییدات خداوند متعال و با استعانت از حضرت ولی عصر (عجل الله تعالی فرجه)

جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد جناب آقای سعید شریفی زیدی رشته: روانشناسی اسلامی گرایش روانشناسی مثبت گرا

تحت عنوان: طراحی پرسشنامه نگرش به خانواده بر اساس منابع اسلامی

با حضور استاد راهنما، استاد مشاور و هیأت داوران در مؤسسه آموزش عالی اخلاق و تربیت در تاریخ ۱۴۰۰/۹/۱۹ برگزار گردید و پایان نامه

ایشان با کسب نمره به عدد ۱۹.۷۵ به حروف: نوزده و هفتاد و پنج درصد با درجه عالی پذیرفته شد.

نام و نام خانوادگی	مرتبه علمی	امضاء
مدیر گروه: حجت الاسلام والمسلمین جناب آقای دکتر محمد رضا احمدی		
استاد راهنما: حجت الاسلام والمسلمین جناب آقای دکتر محمد رضا جهانگیرزاده قمی		
استاد مشاور: حجت الاسلام والمسلمین جناب آقای دکتر محمد رضا بنیانی		
استاد داور: حجت الاسلام والمسلمین جناب آقای دکتر محمد رضا احمدی		
نماینده تحصیلات تکمیلی: جناب آقای مصطفی زارعی		

معاون آموزشی مؤسسه

محمد رضا کریمی

دانشکده روان شناسی
رشته روان شناسی اسلامی
پایان نامه کارشناسی ارشد

ساخت پرسشنامه نگرش به خانواده بر اساس منابع اسلامی

استاد راهنما:

حجت الاسلام دکتر محمدرضا جهانگیرزاده قمی

استاد مشاور:

حجت الاسلام دکتر محمدرضا بنیانی

نگارش:

سعید شریف یزدی

آذر ۱۴۰۰

بسمه تعالی

تعهدنامه اصالت پایان نامه

اینجانب سعید شریف یزدی فرزند رمضان متولد ۱۳۶۵ به شماره شناسنامه ۵۱۷۸ صادره از قم به شماره دانش پژوهی ۹۷۱۱۴۰۰۵ رشته روان شناسی اسلامی متعهد می‌شوم که مطالب مندرج در این پایان نامه حاصل کار پژوهشی اینجانب است و دستاوردهای پژوهشی دیگران که در این زمینه از آنها استفاده شده است مطابق مقررات ارجاع و در فهرست منابع و مآخذ ذکر گردیده است.

این پایان نامه قبلاً برای احراز هیچ مدرک هم سطح یا بالاتر ارائه نشده است. در صورت اثبات تخلف (در هر زمان) مدرک تحصیلی صادرشده توسط مؤسسه از اعتبار ساقط خواهد شد.

نام و نام خانوادگی دانش پژوه

امضاء

حقوق مادی و معنوی پایان نامه

چاپ و انتشار پایان نامه های تحصیلی دانش پژوهان مؤسسه آموزش عالی اخلاق و تربیت بیانگر بخشی از فعالیتهای علمی- پژوهشی مؤسسه است.

اینجانب سعید شریف یزدی دانش پژوه رشته روان شناسی اسلامی مقطع کارشناسی ارشد، متعهد میگردد موارد ذیل را در خصوص حقوق مادی و معنوی پایان نامه ام با موضوع:

ساخت پرسشنامه نگرش به خانواده بر اساس منابع اسلامی

رعایت نمایم و در صورت تخلف از موارد ذیل، کلیه تبعات حقوقی آن بر عهده اینجانب خواهد بود:

۱- در صورت اقدام به چاپ پایان نامه، مراتب را قبلاً به صورت کتبی به معاونت پژوهش مؤسسه اطلاع دهم و در صورت تمایل مؤسسه به چاپ پایان نامه به صورت کتاب، اولویت با مؤسسه خواهد بود.

۲- در صورت موافقت معاونت پژوهش با چاپ پایان نامه به صورت کتاب توسط دانش پژوه، در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه) عبارت ذیل چاپ گردد:

«کتاب حاضر حاصل پایان نامه کارشناسی ارشد در رشته روان شناسی اسلامی است که در سال ۱۴۰۰ در مؤسسه آموزش عالی اخلاق و تربیت به راهنمایی آقای دکتر محمدرضا جهانگیرزاده قمی و مشاوره آقای دکتر محمدرضا بنیانی از آن دفاع شده است.»

۳- به منظور غنی سازی منابع و مآخذ کتابخانه مؤسسه، دو نسخه از آن به کتابخانه و دو نسخه نیز جهت بهره برداری به معاونت پژوهش اهدا خواهد شد.

نام و نام خانوادگی دانش پژوه

امضا

تقدیم بہ:

این پژوهش را تقدیم می‌کنم به پیامبر اکرم و اہل بیت

طاہرینش (علیہم السلام) بہ ویژه مادر ہستی حضرت صدیقہ

طاہرہ زہرای مرضیہ سلام اللہ علیہا کہ اسوہ و الگوی واقعی

یک خانوادہ کامل هستند و سبک زندگی واقعی و الہی را بہ

من آموختند. امید است کہ مقبول افتد.

سپاس:

در ابتدا خداوند متعال را شاکرم که توفیق انجام این پژوهش را روزی بنده خود نمود و

امید است که پژوهش حاضر مورد رضایت حضرت حق و حضرت بقیه الله الاعظم

ارواحنا فداه قرار گیرد.

در اینجا به حکم آموزه « من لم یشکر المنعم من المخلوقین لم یشکر الله عز و جل »
(مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۶، ص ۱۰)، بر خود لازم می دانم که از همه عزیزان و بزرگوارانی که
در انجام این پژوهش یاری ام کرده اند، تشکر و قدردانی نمایم.

از استاد محترم، جناب حجت الاسلام دکتر محمد رضا جهانگیرزاده (زید غزه) استاد راهنما که با
سعه صدر و اخلاق حسنه، مشتاقانه پذیرای حقیر بودند و بار راهنمایی های دقیق و علمی خود مرا در
پیشبرد این پایان نامه راهنمایی نمودند، تشکر و سپاس گذاری می کنم و همچنین از استاد محترم،
جناب حجت الاسلام دکتر محمد رضا بنیانی (زید غزه) استاد مشاور که با روحیه مهربان و اخلاق
نیک خود، در انجام امور پایان نامه از راهنمایی و مشورتها و توصیه های علمی و کاربردی
ایشان بهره برده ام تشکر و قدردانی می کنم.

از پدر و مادر عزیز و مهربانم که دعای خیرشان بدرقه تمامی مراحل تحصیلم بوده است یاد
میکنم و از خداوند طول عمر با عزت و توأم با سلامتی و عاقبت بخیری را برای ایشان
خواستارم.

از همسر گرامی و فداکارم که مهربانی، صبر و فداکاری او محیطی سرشار از سلامت،
امنیت، آرامش و آسایش برای من فراهم آورده است و مراد راه رسیدن به
اهداف عالی یاری رسانده عاشقانه و صمیمانه سپاسگزارم.

چکیده

نگرش نسبت به خانواده در حیطه های ازدواج، همسررداری، فرزندآوری و فرزندپروری در ایران، طی دهه های اخیر تغییر کرده است. تاثیرگذاری خانواده و ایفای مناسب نقش های آن، به ویژه انتقال ارزشها و فرهنگ جامعه تحت تاثیر نگرش های اعضا قرار می گیرد. با توجه به اهمیت موضوع خانواده و نگرش به آن، محقق درصدد است، مولفه های نگرش به خانواده را در سه حیطه ازدواج، همسررداری و فرزندآوری/پروری از منابع دینی استخراج کرده و بر اساس مولفه ها، پرسشنامه مربوطه را بسازد. رویکرد پژوهش، کیفی - کمی بوده، به این معنا که در بخش کیفی از روش تحلیل محتوای متون دینی و در بخش کمی، توصیفی از نوع پیمایشی است که برای سنجش روایی مولفه های نگرش و گویه های پرسشنامه استفاده می شود. ضمن اینکه پژوهش از نظر هدف از نوع تحقیق کاربردی می باشد. در این پژوهش ابتدا مفاهیم مرتبط با خانواده و نگرش به آن مقوله بندی شده و از طریق روش کدگذاری باز و کدگذاری محوری، مولفه های مرتبط با نگرش به خانواده استخراج گردید. در این بین برای سنجش روایی مولفه ها و گویه ها از نظر کارشناسان متخصص حوزه علوم دینی و روان شناسی بهره گرفته شده است. پس از ارزیابی مولفه ها توسط کارشناسان، تعداد ۳۲ مولفه در ابعاد سه گانه مورد تایید قرار گرفته، و طبق این مولفه ها، ۹۶ گویه جهت ساخت پرسشنامه به دست آمد. در این پرسشنامه، الگوی نگرشی در ابعاد مختلف اعم از جایگاه، کارکردها، بایسته ها تبیین شده که هر یک از این ابعاد خود شامل چندین مولفه نگرشی می باشد. در نهایت، این پرسشنامه نگرش افراد به خانواده در حیطه های سه گانه ازدواج، همسررداری و فرزندآوری/پروری را با رویکردی اسلامی مورد سنجش و ارزیابی قرار می دهد.

کلیدواژه ها: نگرش، خانواده، پرسشنامه، منابع اسلامی، نگرش به خانواده

فهرست مطالب

چکیده

فصل اول: کلیات و مفاهیم

۱-۱- مقدمه.....	۱
۱-۲- بیان مساله.....	۳
۱-۳- اهداف پژوهش.....	۵
۱-۳-۱- هدف کلی :	۵
۱-۳-۲- هدف فرعی:	۵
۱-۴- سؤالهای پژوهش.....	۵
۱-۴-۱- پرسش اصلی:	۵
۱-۴-۲- پرسش فرعی:	۵
۱-۵- اهمیت و ضرورت پژوهش:	۵
۱-۶- تعریف مفاهیم واصطلاحات.....	۷
۱-۶-۱- خانواده :	۷
۱-۶-۲- منابع اسلامی :	۷
۱-۶-۳- نگرش :	۸

فصل دوم: مبانی نظری و پیشینه پژوهش

۱-۲- مفهوم شناسی.....	۹
۱-۱-۲- نگرش.....	۹
۱-۱-۱-۲- تعریف لغوی.....	۹
۱-۱-۱-۲- تعریف اصطلاحی.....	۱۰
۱-۱-۱-۳- ویژگی های نگرش :	۱۰
۱-۱-۱-۴- روشهای سنجش نگرش.....	۱۲
۱-۲- نگرش به خانواده در روانشناسی.....	۱۳
۱-۲-۱- اهمیت خانواده.....	۱۴

- ۱۵..... ۳-۲-۲- اشکال مختلف خانواده
- ۱۵..... ۱-۳-۲-۲- خانواده هسته ای
- ۱۵..... ۲-۳-۲-۲- خانواده گسترده
- ۱۶..... ۳-۳-۲-۲- خانواده های غیر خونی
- ۱۶..... ۴-۳-۲-۲- خانواده های تک والدی
- ۱۷..... ۴-۲-۲- کارکردهای اساسی خانواده
- ۱۷..... ۱-۴-۲-۲- تولید مثل:
- ۱۷..... ۲-۴-۲-۲- حمایت عاطفی
- ۱۸..... ۳-۴-۲-۲- مراقبت های روزانه
- ۱۸..... ۴-۴-۲-۲- جامعه پذیری
- ۱۸..... ۵-۴۳-۲-۲- تحول هویت
- ۱۹..... ۳-۲-۳- نگرش به خانواده در اسلام
- ۲۰..... ۱-۳-۲- تعریف خانواده :
- ۲۰..... ۲-۳-۲- اهداف تشکیل خانواده
- ۲۰..... ۱-۲-۳-۲- آرامش و سلامت روانی
- ۲۱..... ۲-۲-۳-۲- سازندگی اخلاقی
- ۲۱..... ۳-۲-۳-۲- شکوفایی استعدادها
- ۲۲..... ۴-۲-۳-۲- رشد و تکامل شخصیت
- ۲۲..... ۵-۲-۳-۲- تداوم نسل و زمینه سازی تربیت فرزند
- ۲۳..... ۲-۳-۲- اهمیت فرزند آوری
- ۲۴..... ۳-۳-۲- انواع خانواده از دیدگاه اسلام
- ۲۵..... ۱-۳-۳-۲- خانواده تک همسری
- ۲۵..... ۲-۳-۳-۲- خانواده های چند همسری
- ۲۶..... ۳-۳-۳-۲- خانواده های ازدواج موقت
- ۲۷..... ۲-۴. پیشینه پژوهش

فصل سوم: روش پژوهش

- ۳-۱- روش پژوهش : ۳۱
- ۳-۲- روش گردآوری داده ها ۳۳
- ۳-۳- روش تجزیه و تحلیل داده ها ۳۵
- ۳-۳-۱- انواع کدگذاری : ۳۵
- ۳-۳-۱-۱- کدگذاری باز : ۳۵
- ۳-۳-۱-۲- کدگذاری محوری: ۳۶
- ۳-۳-۱-۳- کدگذاری گزینشی: ۳۶
- ۳-۴- جامعه و نمونه گیری ۳۷
- ۳-۴-۱- جامعه آماری، نمونه و نمونه گیری تحقیق در استخراج مولفه ها ۳۷
- ۳-۴-۲- جامعه آماری، نمونه و نمونه گیری تحقیق در بررسی روایی محتوایی ۳۷
- ۳-۵- مراحل پژوهش : ۳۸

فصل چهارم: یافته های پژوهش

- ۴-۱- مولفه های نگرش به خانواده بر اساس منابع اسلامی ۴۰
- ۴-۱-۱- مولفه های نگرشی حیطه ازدواج ۶۰
- ۴-۱-۱-۱- مولفه های بعد انتخاب ۶۰
- ۴-۱-۱-۲- مولفه های بعد جایگاه ۶۳
- ۴-۱-۱-۳- مولفه های بعد کارکرد ۶۴
- ۴-۱-۱-۴- مولفه های بعد بایسته ها ۶۶
- ۴-۱-۲- مولفه های نگرشی حیطه همسرمداری ۶۸
- ۴-۱-۲-۱- مولفه های بعد جایگاه ۶۸
- ۴-۱-۲-۲- مولفه های بعد بایسته ها ۶۸
- ۴-۱-۲-۳- مولفه های بعد کارکرد ۷۳
- ۴-۱-۳- مولفه های نگرشی حیطه فرزندآوری ۷۶
- ۴-۱-۳-۱- مولفه های بعد جایگاه ۷۶

- ۷۸..... ۴-۱-۳-۲- مولفه های بعد بایسته ها
- ۸۴..... ۴-۱-۳-۳- مولفه های بعد کارکرد
- ۸۸..... ۴-۲- مولفه های نگرش به خانواده مبتنی بر نظر کارشناسان
- ۸۹..... ۴-۳- ارزیابی گویه های پرسشنامه، مبتنی بر نظر کارشناسان

فصل پنجم : بحث و نتیجه گیری

- ۹۱..... ۵-۱- پاسخ به پرسش های پژوهش
- ۹۱..... ۵-۱-۱- بحث و نتیجه گیری در مورد پرسش اصلی پژوهش
- ۹۲..... ۵-۱-۲- بحث و نتیجه گیری در مورد پرسش فرعی پژوهش
- ۹۳..... ۵-۱-۲-۱- تفسیر مربوط به میزان روایی مولفه های نگرش به خانواده در منابع اسلامی
- ۹۴..... ۵-۲- محدودیت های پژوهش
- ۹۴..... ۵-۳- پیشنهاد های پژوهش

فهرست منابع:

- ۹۵..... منابع فارسی
- ۱۰۱..... منابع لاتین

پیوست ها

- ۱۰۱..... پیوست شماره ۱:
- ۱۰۵..... پیوست شماره ۲:
- ۱۱۰..... پیوست شماره ۳:
- ۱۲۳..... پیوست شماره ۴:
- ۱۵۰..... چکیده انگلیسی

فهرست جداول

جدول ۴-۱ :	کدگذاری مفاهیم حوزه ازدواج.....	۴۰
جدول ۴-۲ :	کدگذاری مفاهیم حوزه همسررداری	۴۵
جدول ۴-۳:	کدگذاری مفاهیم حوزه فرزندآوری / پروری	۵۳
جدول ۴-۴ :	جدول مولفه ها	۵۹
جدول ۴-۵-	فرم نتیجه سنجش مولفه ها توسط کارشناسان	۸۸

فهرست شکل ها

شکل ۱-۲ : مولفه های نگرش ۱۱

شکل ۱-۳ : مراحل روش کمی و کیفی ۳۱

فصل اول:

کلیات و مفاهیم

۱-۱- مقدمه

خانواده یکی از نظامهای اولیه جوامع بشری است که با وجود تحولات اساسی در اهداف و کارکردهای خود ثابت مانده و هنوز در همه جوامع اهمیت اساسی دارد. خانواده مناسبترین نظام برای تامین نیازهای مادی، روانی و معنوی بشر بوده و بهترین بستر را برای تامین امنیت و آرامش روانی اعضا، پرورش نسل جدید و اجتماعی کردن فرزندان و برآورده ساختن نیازهای عاطفی افراد فراهم نموده است. با این حال، در عصر حاضر نظام خانواده دچار مشکلات و چالشهای اساسی گردیده است (سالاری فر، ۱۳۸۵).

خانواده تاثیر انکارناپذیری بر رشد شناختی، عاطفی، اجتماعی و مذهبی افراد دارد. کم و کیف تربیت فرزندان بر تمامی ساخت جامعه اثرگذار است و هرگز نمی توان انتظار داشت جامعه ای سالم باشد، حال آنکه فرزندان ناسالم از درون خانواده ها بیرون آیند. درواقع، خانواده از این منظر و دیدگاه معیار شناخت و سنجش آسیب های اجتماعی است (پورشهسواری و علوی، ۱۳۸۶). از سویی دیگر، افراد هویت خود را از خانواده می گیرند و فرد بدون خانواده قابل تعریف نیست. در اصل، خانواده کانون شکل گیری هویت است (مینوچین، ۱۳۷۵). نقش و کارکرد نهاد خانواده در نیم قرن گذشته به طور عام، در دو یا سه دهه گذشته به طور خاص، دستخوش تغییرات فراوانی شده است. این تغییرات بیشتر به دلیل تغییر در مناسبات شغلی، صنعتی شدن، انتظارات نسل گذشته ایجاد شده است و می تواند آسیب ها را متوجه سلامت، اقتدار و کارکرد خانواده نماید. تاثیرگذاری خانواده و ایفای مناسب نقش های آن به ویژه انتقال ارزشها و فرهنگ جامعه، تحت تاثیر نگرش های اعضا قرار می گیرد (پورشهسواری و علوی، ۱۳۸۶). به طور کلی، دستیابی به داده ها و اطلاعات موثق از وضعیت خانواده های امروزی و نوع نگرش افراد نسبت به آن، زمینه تولید ارزشمندی را فراهم می آورد که می تواند به شناخت دقیق و مناسب از وضعیت آن و پیشگیری از آسیب ها و مشکلات متعدد بعدی منجر شود (همان).

اصطلاح نگرش امروزه در بین روان شناسان قبول عام یافته و به صورت های مختلفی تعریف شده است. یکی از تعاریف، تعریف لمبرت^۱ (۱۹۶۴) و دیگران است: نگرش عبارت است از: یک روش نسبتاً ثابت در فکر، احساس و رفتار نسبت به افراد، گروه ها و موضوعات اجتماعی یا قدری وسیع تر،

^۱ . Lambert

هرگونه حادثه‌ای در محیط. برای نگرش سه مولفه شناختی^۱، عاطفی^۲ و رفتاری^۳ مشخص شده است که تمام روان‌شناسان اجتماعی این سه مولفه را قبول دارند (سالاری فر و دیگران، ۱۳۹۶، ص ۳۲).

در مورد نگرش به خانواده و ابعاد آن پژوهش‌ها و تحقیقات فراوانی انجام گرفته است. از این میان، نگرش به ازدواج به جهت اینکه مقدمه تشکیل خانواده و فرزندآوری می‌باشد در تحقیقات مورد تاکید بیشتری بوده است. تحقیقات مختلف از جمله آماتو و راجرز^۴ (۱۹۹۹) نشان داده اند که نگرش به ازدواج و طلاق پیش‌بینی‌کننده کیفیت زندگی زناشویی است، به طوری که افرادی که نگرش آنها نسبت به ازدواج مثبت‌تر و نسبت به طلاق منفی‌تر است، کیفیت زندگی زناشویی خود را در طول زمان بهبود می‌بخشند. علاوه بر آن تی سینگ^۵ (۲۰۰۵) در تحقیقی که بر روی ۹۹۸ جوان ۱۸-۲۵ ساله اروپایی انجام داد، نتیجه گرفته است که بین انسجام درونی خانواده و نگرش مثبت نسبت به آن و سازگاری تحصیلی نوجوانان رابطه وجود دارد. نتایج تحقیق دیگری بین نوع نگرش نسبت به خانواده و میزان رفتارهای پر خطر در جوانان رابطه همبستگی منفی گزارش شده است.^۶ در زمینه ساخت مقیاس نیز روزن و براتن^۷ (۱۹۹۸) نیز اقدام به ساخت مقیاس نگرش به ازدواج (MAS) نموده اند که در ایران نیز مورد سنجش ساختار عاملی، روایی همگرا و پایایی قرار گرفت (نیل‌فروشان، نویدیان و عابدی، ۱۳۹۲). همچنین کوب، لارسون و واتسون^۸ (۲۰۰۳) نیز جهت ارزیابی باورهای افراد مقیاس نگرش‌های مربوط به انتخاب همسر را ساختند که ۷ باور غیر منطقی را مورد ارزیابی قرار می‌داد که این مقیاس نیز در ایران توسط سپهری و حسن زاده توکلی (۱۳۹۰) مورد بررسی اعتبار و روایی قرار گرفت.

1. Cognitive

2. Affective

3. Behavioral

4. Amoto & Rogers

5. T. singh

6. Pagliaro, Kindera.(2001)

7. Brateen & Rosen

8. Cobb, Larson and Watson

۱-۲- بیان مساله

ازدواج و تشکیل خانواده یک سنت فطری و الهی است که در همه ادیان و مذاهب جایگاه ویژه و تقدس خاصی دارد. خانواده از ابتدای تاریخ تا کنون در بین تمامی جوامع بشری به عنوان اصلی ترین نهاد اجتماعی محسوب شده است. خانواده یک نظام اجتماعی است و طبیعی است که ویژگی های خاص خود را دارد. این نظام اجتماعی مجموعه ای از قواعد و اصول را ابداع و برای اعضای خود نقش های متنوعی تعیین می کند. علاوه بر این خانواده از یک ساخت نظام دار قدرت برخوردار است، صورت های پیچیده ای از پیام رسانی های آشکار و نهان را به وجود می آورد و روش های مذاکره و مسئله گشایی مفصلی در اختیار دارد که به آن اجازه می دهد تا تکالیف مختلفی را با موفقیت به انجام برساند (گلدنبرگ و گلدنبرگ^۱، ۱۹۸۵، ص ۹).

نقش و کارکرد نهاد خانواده در طول تاریخ دستخوش تغییرات فراوانی شده است. این تغییرات بیشتر به دلیل تغییر در مناسبات شغلی، صنعتی شدن، انتظارات نسل گذشته ایجاد شده است و می تواند آسیب هایی را متوجه سلامت، اقتدار و کارکرد خانواده نماید (احمدی، ۱۳۷۸، ص ۳۴). از سویی دیگر تزلزل بسیاری از سنت ها، اخلاقیات، آداب و رسوم و اعتقاداتی که عامل تقویت، استحکام و تعادل خانواده بوده، به صورت جدی استحکام و کارآمدی خانواده را تهدید کرده است. مقایسه خانواده در غرب و اسلام و تعاریف و کارکردهایی که هر دو مکتب برای خانواده بیان کرده اند، تفاوت قابل ملاحظه ای را نشان می دهد.

دین اسلام به عنوان مکتبی انسان ساز توجه و اهتمام فراوانی به خانواده نشان داده و آن را کانون تربیت و رشد و تعالی انسان برشمرده است. در روایات اسلامی نیز ازدواج و تشکیل خانواده به عنوان مهمترین، محبوب ترین و عزیزترین بنیان نزد خداوند متعال معرفی شده است. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می فرماید: ما بنی فی الاسلام بناء احب الی الله عزوجل و اعز من التزويج» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۴۰، ص ۲۳۲).

هم اکنون خانواده در غرب تحت تاثیر تفکرات و جنبش های فمینیستی تساوی گرایانه قرار دارد. از نظر آنها تعریف زن به عنوان مادر و همسر، او را محدود می کند؛ به همین دلیل آنان خواهان آزادی

^۱ . Goldenberg & Goldenberg, 2000

زنان از قید و بند زندگی خانوادگی هستند. در انسان‌شناسی آنان، زن و مرد به صورت موجوداتی مستقل آفریده شده‌اند و می‌توانند به صورت جدا از هم زندگی کنند (میتنز، کلوگ و مداحی، ۱۳۸۶). این نگرش، با آموزه‌های دین اسلام در مورد زن و مرد، مغایرت دارد. بررسی آموزه‌های دین اسلام در قالب آیه‌های شریف قرآن و روایات، ما را به این مهم رهنمون می‌شود که زن و مرد دو صنف متفاوت هستند. آنها با وجود آنکه در انسانیت یکسانند، در برخی ویژگی‌ها از هم متمایز هستند. این تمایزات، زمینه ساز تمایل دو جنس به یکدیگر و همکاری و تعامل جدی بین آنهاست. به عبارت دیگر، زن و مرد مکمل یکدیگرند و خانواده، رکن اساسی نظام اجتماعی اسلام به شمار می‌رود (آقاتهرانی و حیدری کاشانی، ۱۳۸۹، ص ۲۹).

در مورد کارکردهای خانواده - اعم از کارکردهای زیستی، اجتماعی، حمایتی، معیشتی و تربیتی - غرب نگاهی مادی‌گرایانه و اومانستی داشته و خانواده را ابزاری برای رفع نیازهای فردی می‌داند؛ در حالی که در اسلام نگاه به خانواده نگاهی متعالی و توحیدی بوده و خانواده را بستری برای رسیدن به کمال می‌داند (بستان، ۱۳۹۲، ص ۱۱۹).

متأسفانه با رسوخ فرهنگ و نگرش غرب به خانواده به کشور ما، خانواده‌ها با آسیب‌های فراوانی مواجه شده‌اند که سبب فروپاشی و کاهش رضایتمندی زناشویی در خانواده شده است که نشانه آن نیز افزایش روزافزون آمار طلاق و تعارضات زناشویی در کشور است. امروزه برخی از جوانان نگرشی ناصحیح و متعارض با فرهنگ اسلامی نسبت به ازدواج و خانواده پیدا کرده‌اند.

تاثیرگذاری خانواده و ایفای مناسب نقش‌های آن به ویژه انتقال ارزش‌ها و فرهنگ جامعه تحت تاثیر نگرش‌های اعضا قرار می‌گیرد (لطف آبادی، ۱۳۹۸، ص ۳۴). نگرش‌ها بخش اصلی هویت انسان هستند. دلایل اهمیت نگرش این است که بر افکار اجتماعی موثر است، نحوه تفکر و پردازش اطلاعات را تحت تاثیر قرار می‌دهد، به عنوان طرح ذهنی عمل می‌کند و به عبارت دیگر چارچوب‌های شناختی اطلاعات را در مورد مفاهیم، موقعیت‌ها و حوادث سازماندهی و نگهداری می‌کند و سرانجام بر فرایند رفتار اثر می‌گذارد (سالاری فر، ۱۳۸۵، ص ۱۰۹).

با توجه به اهمیت موضوع خانواده و از آنجا که ساخت مقیاس نگرش به خانواده بر اساس منابع اسلامی و با رویکرد دینی، آن هم با فراگیری همه ابعاد خانواده اعم از ازدواج، همسر داری و فرزندآوری و فرزندپروری، انجام نگرفته است، لذا در این پژوهش اقدام به ساخت پرسشنامه نگرش به خانواده در همه ابعاد سه گانه و بر اساس منابع اسلامی شده است.

۱-۳- اهداف پژوهش

۱-۳-۱- هدف کلی :

ساخت پرسشنامه نگرش به خانواده بر اساس منابع اسلامی

۱-۳-۲- هدف فرعی:

شناسایی مولفه های نگرش به خانواده بر اساس منابع اسلامی

شناسایی ویژگی های روان سنجی پرسشنامه نگرش به خانواده

۱-۴- سوالهای پژوهش

۱-۴-۱- پرسش اصلی:

پرسشنامه نگرش به خانواده از منظر منابع اسلامی چه ویژگی هایی دارد؟

۱-۴-۲- پرسش فرعی:

نگرش به خانواده بر اساس منابع اسلامی از چه مولفه هایی تشکیل شده است؟

ویژگی های روان سنجی پرسشنامه نگرش به خانواده چیست؟

۱-۵- اهمیت و ضرورت پژوهش:

یکی از اهداف اصلی مطالعه نگرش ها ، تاثیرگذاری آنها بر رفتار است؛ زیرا نگرش ها به عنوان شاخص یا عوامل پیشگویی رفتار شناخته شده اند (عنصر آمادگی برای عمل). نگرش های قوی یا آنها که از شدت بیشتری برخوردارند، بیش از نگرش های ضعیف یا نامربوط با رفتار در ارتباط هستند. شناخت نگرش ها ما را هم در پیش بینی رفتار و هم در تغییر آن (به واسطه تغییر در نگرش ها) کمک می کند (دلاور، ۱۳۹۱، ص ۸).

با توجه به تبیین اهمیت نگرش می توان گفت با بررسی و ارزیابی نگرش افراد به خانواده در همه ابعاد آن - اعم از ازدواج، تربیت فرزند، همسر داری و...- می توان با آسیب شناسی تغییر نگرش افراد به خانواده، جلوی برخی از مشکلات و معزلات این حوزه را گرفته و برای حل آنها برنامه ریزی کرد.

امروزه تغییر نگرش به ازدواج در جوامع غربی معاصر از مهمترین عوامل افزایش میزان طلاق به شمار می آید. از نگاه برخی جامعه شناسان، خانواده و ازدواج در دیدگاه جدید غربی از یک نهاد به مصاحبت مبدل شده است. در نگاه زوج جوان غربی ازدواج قراردادی است که با گزینش کاملاً آزادانه صورت می گیرد و بر مبنای عشق رمانتیک استوار است. چنین مفهومی از ازدواج به خودی خود مفهوم طلاق و گسست زناشویی را در بردارد، زیرا با توجه به ناپایداری و گذرا بودن احساسات عاشقانه افراد به همان سرعتی که درگیر روابط عاشقانه می شوند، ممکن است از این روابط خارج شوند. درواقع برخی معتقدند، بالابودن میزان طلاق یک پدیده کوتاه مدت نیست بلکه نتیجه مفهوم جدید ازدواج است (بستان، ۱۳۹۲، ص ۱۶۴).

به عبارت دیگر غلبه نگرش رمانتیک به ازدواج در غرب و فرهنگ غربی انتظارات بسیار بالا و نامعقولی را بر خانواده تحمیل می کند که اغلب برآورده نمی شوند و همین امر موجب بی ثباتی روابط زناشویی می گردد؛ لذا بر طبق برآوردها در آمریکا از هر صد ازدواج عشقی ۹۳ مورد با شکست دردناک روبه رو شده و در فرانسه متوسط هر ازدواج عشقی سه ماه و نیم بوده است (همان، ص ۱۸۰). با توجه به رسوخ فرهنگ غربی در سبک زندگی مردم ایران، می توان نتیجه گرفت که با توجه به الگوگیری جوانان نسبت به موضوع ازدواج در غرب و تغییر نگرششان و از سوی دیگر بالا بودن آمار طلاق می تواند نتیجه همین تغییر نگرش به خانواده و ازدواج باشد.

در این پژوهش با توجه به اهمیت موضوع خانواده و نگرش به آن، و باتوجه به خلاء موجود نسبت به ابزار سنجش نگرش افراد به خانواده، محقق به دنبال این است که مولفه های نگرش به خانواده و ازدواج را از منابع دینی استخراج کرده و اقدام به طراحی و ساخت پرسشنامه نگرش افراد به خانواده بر اساس منابع اسلامی نماید. با توجه به اهمیت ابزارهای اندازه گیری در تحقیق - در عینی و عملیاتی

بودن مفاهیم- و از آنجا که یکی از رایج‌ترین ابزارهای مورد استفاده در تحقیق پرسشنامه می باشد و برای گسترش تحقیقات نیاز به ابزار هست، اقدام به ساخت پرسشنامه شده است.

از سوی دیگر ساخت این پرسشنامه می‌تواند به نوعی به آسیب‌شناسی نگرش به خانواده و شناسایی عوامل موثر بر کیفیت زندگی زناشویی در بین افراد جامعه کمک نماید.

طبق آمار رسمی سازمان ثبت احوال کل کشور گرایش افراد به ازدواج هر ساله کاهش یافته و هم چنین از هر سه ازدواج ثبت شده حدوداً یک ازدواج منجر به طلاق می‌شود و اینها خود بیانگر تغییر نگرش افراد به ازدواج و خانواده می باشد و ضرورت بررسی و آسیب شناسی در این حوزه را نمایان‌تر می نماید.^۱

در این تحقیق برای سنجش روایی مولفه ها و گویه های پرسشنامه از نظر کارشناسان متخصص بهره گرفته شده است.

۱-۶- تعریف مفاهیم و اصطلاحات

۱-۶-۱- خانواده :

خانواده از عمومی‌ترین سازمانهای اجتماعی است که بر اساس ازدواج بین یک مرد و دست کم یک زن شکل می گیرد و در آن مناسبات خونی یا اسنادیافته (پذیرش فرزند) به چشم می‌خورد و معمولاً دارای نوعی اشتراک مکانی است و کارکردهای گوناگون شخصی، جسمانی، اقتصادی، تربیتی و جز اینها را بر عهده دارد(سالاری فر، ۱۳۸۹، ص ۱۳).

۱-۶-۲- منابع اسلامی :

منظور از منابع اسلامی در درجه اول آیات قرآن است که طی ۲۳ سال بر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نازل شد و به اتفاق همه مسلمانان متن کاملاً مشخصی دارد که طی قرن‌ها نسل به نسل اعتبار و استناد آن به پیامبر اسلام بی تردید است. در درجه دوم، سخنان پیامبر صلی الله علیه و آله که با عنوان سنت مورد توجه همه فرقه‌های اسلامی است. درجه سوم منابع اسلامی از نظر شیعه، سخنان

^۱ . سایت رسمی سازمان ثبت احوال کشور. <https://www.sabteahval.ir>

امیرالمومنین علیه السلام، حضرت زهرا سلام الله علیها، و یازده فرزند ایشان یعنی امامان معصوم علیهم السلام هستند که با عنوان عترت و اهل بیت مورد عنایت پیامبر صلی الله علیه و آله بوده اند.

۳-۶-۱- نگرش :

طبق تعریف لمبرت^۱ (۱۹۶۴) نگرش عبارت است از: یک روش نسبتاً ثابت در فکر، احساس و رفتار نسبت به افراد، گروه‌ها و موضوعات اجتماعی یا قدری وسیع‌تر هرگونه حادثه‌ای در محیط فرد. نگرش‌ها اصولاً اکتسابی بوده و به تدریج به وجود می‌آید و نسبتاً پایدار و دارای مولفه‌های شناختی، عاطفی و رفتاری است (سالاری فر، ۱۳۹۳، ص ۱۱۰).

^۱ . Lambert

فصل دوم :

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

در این فصل ابتدا به مفهوم شناسی واژه نگرش پرداخته و در ادامه خانواده در اسلام و روان-شناسی مورد بررسی و تبیین قرار گرفته و سپس پیشینه نظری و پژوهشی این مقیاس را بررسی خواهیم کرد.

۱-۲- مفهوم شناسی

در این بخش به مفهوم شناسی واژه نگرش، ویژگی‌ها و روش‌های سنجش نگرش پرداخته می‌شود.

۲-۱-۱- نگرش

نگرش‌ها یک جنبه مهم از زندگی عاطفی و احساسی ما را تشکیل می‌دهند. ما نسبت به اشیاء، افراد و اندیشه‌ها نظرهای خاصی داریم که ناشی از اطلاع ما از آنها، احساس ما نسبت به آنها و تمایل ما به انجام عملی در مورد آنهاست. این‌گونه نظرها غالباً حتی تعیین‌کننده شیوه برخورد ما با آن اشیاء، افراد یا اندیشه‌هاست.

دلیل اهمیت نگرش این است که بر افکار اجتماعی موثر است؛ نحوه تفکیک و پردازش اطلاعات را تحت تاثیر قرار می‌دهد؛ به عنوان طرح ذهنی عمل می‌کند و به عبارت دیگر، چارچوب‌های شناختی اطلاعات را در مورد مفاهیم، موقعیت‌ها و حوادث سازماندهی و نگهداری می‌کند و سرانجام بر فرایند رفتار اثر می‌گذارد (سالاری فر، ۱۳۸۹، ص ۱۱۰).

۱-۱-۱- تعریف لغوی

نگرش به لحاظ لغوی به معنای نگاه کردن، دیدن، نگرستن، بینش، نظر، نگاه، ملاحظه و مشاهده می‌باشد (دهخدا، ۱۳۷۲، ذیل واژه نگرش). در فرهنگ معین نیز نگرش به معنای نگرستن، بینش و نظر به کار رفته است (معین، ۱۳۶۰، ذیل واژه نگرش). در فرهنگ فارسی عمید نیز نگرش به معنای دیدگاه، ملاحظه، رعایت، نظر، نگاه و دیدن به کار رفته است (عمید، ۱۳۸۹، ذیل واژه نگرش).

این واژه در زبان انگلیسی معادل کلمه «attitude» بوده و به معنای حالت، گرایش، طرز برخورد، روش و رفتار و نگرش (لانگمن، ۲۰۰۷، ذیل واژه attitude)، نحوه تفکر و احساس و روش و رفتار (آکسفورد، ۲۰۰۷، ذیل واژه attitude) می‌باشد.

۲-۱-۱-۲- تعریف اصطلاحی

منظور از نگرش، دیدگاه‌های کلی افراد به جهان، هستی، زندگی، سلامتی و مانند آن است. نگرش‌ها می‌توانند مثبت یا منفی باشند. برای نگرش در بین روان‌شناسان تعاریف متعددی ارائه شده است که ما به دو تعریف لمبرت و آلپورت بسنده می‌کنیم:

طبق تعریف لمبرت^۱ (۱۹۶۴) نگرش عبارت است از: یک روش نسبتاً ثابت در فکر، احساس و رفتار نسبت به افراد، گروه‌ها و موضوعات اجتماعی یا قدری وسیع‌تر هرگونه حادثه‌ای در محیط فرد (سالاری فر، ۱۳۹۳، ص ۱۱۰).

آلپورت نگرش را یک حالت روانی و عصبی آمادگی می‌داند که از طریق تجربه سازمان‌یافته و تأثیری هدایتی یا پویا بر پاسخ‌های فرد، در برابر کلیه اشیا یا موقعیت‌هایی که به آن مربوط می‌شود دارد (کریمی، ۱۳۸۶، ص ۲۲۴).

نگرش دارای مولفه‌های شناختی، عاطفی و رفتاری است؛ که مولفه‌های عاطفی به هیجان‌های منفی یا مثبت و مولفه‌های رفتاری به نحوه خاصی از کنش فرد و مولفه‌های شناختی به فکر و تفسیرهای خاص اشاره دارد.

۲-۱-۱-۳- ویژگی‌های نگرش:

برای نگرش ویژگی‌های متعددی برشمرده اند که در ذیل به آنها اشاره شده است:

۱. سازه‌ای است فرضی؛ زیرا خود نگرش و رای وجود مولفه‌هایش وجود عینی ندارد و قابل مشاهده مستقیم و سنجش کمی نیست و برای کمی‌کردن آن لازم است به کمی‌کردن مولفه‌های آن پردازیم.

۲. اکتسابی است و به تدریج وجود می‌یابد؛ زیرا تجربه و آموزش در آن موثر است.

۳. نسبتاً پایدار است؛ چون یک نظام است و از ابعاد مختلف و هماهنگ برخوردار است و تغییر آن آسان نیست.

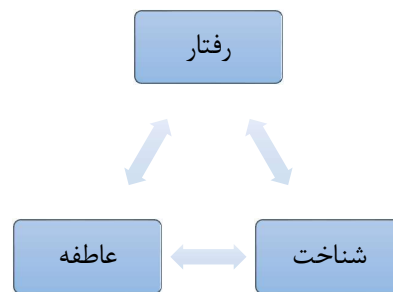
^۱ . Lambert

۴. فردی یا گروهی است؛ زیرا در بسیاری از مواقع نگرش ما ناشی از موقعیت‌های گروهی است.

۵. دارای مولفه‌های شناختی، عاطفی و رفتاری است و هر یک از مولفه‌ها می‌تواند به صورت هشیار یا ناهشیار باشد.

۶. از ویژگی اصلی و فرعی برخوردارند، مانند اینکه نگرش ما نسبت به شغل، زندگی خانوادگی و مسائل اعتقادی خود (نگرش اصلی) عمیق‌تر از نگرش ما نسبت به پایه تحصیلی فرزند همسایه ما (نگرش فرعی) است.

۷. مولفه‌های هر نگرش، اعم از اصلی و فرعی، با یکدیگر تعامل دارند.

شکل ۲-۱: مولفه‌های نگرش

۸. مولفه‌های هر نگرش با هم و با یکدیگر تناسب سطح دارند؛ معمولاً وقتی بعد شناختی‌اش عمیق و ریشه‌دار و وابسته به ارزش‌های مهم ما باشند، به همان نسبت بعد عاطفی‌اش هم محکم و ریشه‌دار و به تبع آن آمادگی روانی ما برای رفتار مناسب نیز بیشتر است و برعکس، وقتی بعد شناختی‌اش بر اساس شایعه شکل گرفته باشد، بعد عاطفی و انگیزشی و به تبع آن آمادگی روانی ما برای رفتار نیز خیلی سست خواهد بود.

۹. نگرش‌های اصلی در زندگی افراد نقش بسیار برجسته دارند و از طریق مشاهده رفتار و تحلیل افکار به راحتی قابل تشخیص‌اند. نگرش‌های فرعی ممکن است آنقدر کم‌رنگ باشند که مورد توجه خود ما هم قرار نگیرند و حتی نسبت به آنها هوشیار نباشیم.

۱۰. نگرش‌های اصلی بر نگرش‌های فرعی تاثیر مستقیم دارند: بیشتر درونی شده‌اند و کمتر به موقعیت‌ها و شرایط خارجی وابسته‌اند، اما نگرش‌های فرعی هر قدر فرعی باشند وابستگی بیشتری با شرایط محیطی دارند (سالاری فر و دیگران، ۱۳۹۶، ص ۱۱۱).

۴-۱-۲- روش‌های سنجش نگرش

مهمترین روش‌هایی که تاکنون برای سنجش نگرش ایجاد شده عبارتند از :

الف. مقیاس فاصله اجتماعی که بوگاردوس^۱ در سال ۱۹۲۵م ساخت و در یک طیف هفت درجه‌ای، نگرش افراد نسبت به ملیت‌های مختلف را می‌سنجد.

ب. مقیاس ترستون که در سال ۱۹۲۹ م در دانشگاه شیکاگو به دست ترستون و چپو ساخته شد و جملاتی را به آزمودنی‌ها می‌دهد تا موافقت یا مخالفت خود با هر جمله را بیان کنند و نمره مشخص مربوط به آن را بگیرند.

ج. مقیاس لیکرت که در سال ۱۹۳۲ م ساخته شد و به سنجش نگرش افراد در موضوعاتی همچون امپریالیسم، رابطه با سیاهان و فکر جهانی پرداخت.

د) مقیاس آمادگی رفتاری: این مقیاس برخلاف مقیاس‌های قبلی که مولفه‌های عاطفی و شناختی را می‌سنجیدند، مولفه آمادگی رفتاری را می‌سنجد. بدین صورت که وضعیت و شرایط خاصی برای فرد توصیف می‌شود و سپس از او سوال می‌شود که اگر در آن موقعیت قرار بگیرد چگونه رفتار می‌کند.

ه) گاهی نگرش‌های افراد نسبت به یک موضوع را از طریق مصاحبه‌های زمینه یابی، به ویژه در شرایطی که روش‌های قبلی قابل اجرا نباشند، به دست می‌آوریم.

و) مقیاس‌های غیر مستقیم: راه‌های فوق، به صورت آشکار و مستقیم نگرش‌های افراد را مورد سنجش قرار می‌دهند. برای سنجش غیر مستقیم نگرش‌های افراد از مقیاس‌های نگرش‌سنج ضمنی، مانند آزمون پیوندهای ضمنی گرین والد و همکاران (۱۹۹۸) که به «IAT» مشهور است، استفاده می‌شود.

^۱ . Bogardus

فایده این مقیاس این است که تاثیر متغیر خودنمایان سازی را در نوع پاسخ دادن به سوالات به حداقل می‌رساند.

امروزه نگرش سنجی در موضوعات مختلف سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، تجاری و... در تمام دنیا رایج است. سازمان های متعددی هر ساله نگرش های افراد را می‌سنجند که موسسه گالوپ و روپر در امریکا، از این نمونه‌ها هستند (سالاری فر و همکاران، ۱۳۹۶، ص ۱۴۵ و ۱۴۶).

با توجه به روش های مختلف سنجش نگرش که بیان شد در این پژوهش و در ساخت مقیاس مورد نظر، از روش لیکرت استفاده شده است.

۲-۲- نگرش به خانواده در روان‌شناسی

روان‌شناسان تعاریف متعددی برای خانواده ارائه نموده‌اند. گلادینگ^۱ (۱۹۹۸) در مورد تعریف خانواده در فرهنگ‌های مختلف به سه تعریف اشاره می‌کند:

۱. خانواده متشکل از خویشاوندان خونی و نسبی است. ۲. خانواده مجموعه‌ای متشکل از کسانی است که از لحاظ روان‌شناختی به هم مرتبط هستند. ۳. خانواده مجموعه‌ای متشکل از کسانی است که در یک خانه و در مجاورت هم زندگی می‌کنند (حسن زاده، ۱۳۹۲، ص ۱۸).

مرداک^۲ خانواده را یک گروه اجتماعی خاص می‌داند که دارای محل سکونت واحد، فعالیت اقتصادی مشترک و کارکرد تجدید نسل است. به نظر وی خانواده از افراد بالغی مرکب از دو جنس ترکیب می‌یابد که حداقل دو نفر از آنها دارای روابط جنسی هستند. سامنر^۳ و کلر^۴ خانواده را مینیاتوری از سازمان اجتماعی می‌دانند که دست کم شامل دو نسل و مبتنی بر ارتباط خونی است (همان).

از نگاه گلدنبرگ، خانواده یک نظام اجتماعی و طبیعی است که ویژگی‌های خاص خود را دارد. این نظام اجتماعی مجموعه‌ای از قواعد و اصول را ابداع و برای اعضای خود نقش‌های متنوعی تعیین می‌کند (گلدنبرگ و گلدنبرگ، ۱۳۸۸، ص ۱۰).

1. Gladding

2. Murdock

3. Sumner

4. Keller

به طور کلی، خانواده تصویر اصلی جامعه است. خانواده، قدیمی ترین و ساده ترین واحد اجتماعی است. از دیدگاه خانواده درمانی، نقش خانواده چیزی فراتر از مجموع نقش های اعضای خانواده است. اعمال و رفتار هر یک از اعضای خانواده بر اعمال و رفتار اعضای دیگر تاثیر گذاشته و از آنان تاثیر می پذیرد. خانواده کوچکترین جزء اجتماع است؛ اجتماعی که از خانواده های سالم تشکیل شده باشد مسلماً اجتماعی است سالم و شرط آنکه خانواده سالم باشد این است که افراد آن سالم باشند (حسن زاده، ۱۳۹۲، ص ۲۰).

۲-۲-۱- اهمیت خانواده

در بین تمامی نهادها، سازمان ها و موسسات اجتماعی، خانواده مهمترین، ارزشمندترین و اثربخش ترین نقش ها را داراست. خانواده طبیعی ترین و مشروع ترین واحد تولید مثل و فراگیرترین واحدهای اجتماعی به شمار می آید؛ زیرا همه اعضای جامعه را در بر می گیرد. بهنجاری یا ناهنجاری جامعه در گرو شرایط عمومی خانواده هاست و هیچ یک از آسیب های اجتماعی فارغ از تاثیر خانواده پدید نمی آید. از طرف دیگر، خانواده برآیند یا انعکاسی از کل جامعه است. ازدواج یک نماد یا پیمان خاص اجتماعی و عامل پیدایی خانواده است که با توجه به ساخت جامعه شکل می گیرد و در خود شادمانیها، نابسامانیها، ارزش های مطلوب و نامطلوب دارد و به طور کلی تمام ویژگی های جامعه را از خود منعکس می سازد (نوابی نژاد، ۱۳۷۶، ص ۵۶).

این سازمان اجتماعی اولین و با دوام ترین عامل در تکوین شخصیت کودکان و نوجوانان است و تاثیر قابل ملاحظه ای در رشد اجتماعی، جسمانی، اخلاقی، عاطفی و عقلانی آنان داشته و دارد. در حقیقت فرد در خانواده متولد می شود؛ در سازمان خانواده زندگی می کند؛ در مواقع نیاز به خانواده روی می آورد و در پرتو زندگی خانوادگی سکون و آرامش می یابد. خانواده، هسته کوچکی از اجتماع در همه جوامع بشری بوده و در انتقال موارث اجتماعی تاثیر زیادی داشته است. خانواده، اولین پایگاه انتقال عناصر فرهنگی به نسل جدید است و عاملی موثر در رشد و شکوفایی استعداد های آدمی و گسترش فرهنگ بشری به شمار می رود (حسن زاده، ۱۳۹۲، ص ۲۳).

به نظر مینوچین^۱ (۱۹۹۶) یکی از ممیزه های انسان نسبت به سایر جانداران این است که انسان تنها موجودی است که دارای خانواده و فامیل است و افراد هویت خود را از خانواده می گیرند و بدون خانواده قابل تعریف نیستند. خانواده کانون شکل گیری هویت فرد است و به عنوان میانجی در اجتماعی شدن کودک و هم نوایی عمیق وی با هنجارهای اجتماعی از اهمیت ویژه ای برخوردار است (مینوچین، ۱۳۷۳، ص ۷۶).

جنبه های ژرف شخصیتی انسان، ناشی از آموزش و پرورش دوران کودکی است؛ چرا که نخستین سال های زندگی انسان در محیط خانواده می گذرد و به این واسطه شخصیت او شکل می گیرد. از این روست که خانواده نقش بنیادی در پژوهش و ویژگی های روان شناختی انسان ایفا می کند (مهری نژاد، ۱۳۹۱، ص ۱۲).

۳-۲-۲- اشکال مختلف خانواده

با توجه به اعضای تشکیل دهنده خانواده و تعاریفی که از خانواده شده است برای آن اشکالی مطرح شده است:

۱-۳-۲-۲- خانواده هسته ای^۲

خانواده که شامل پدر و مادر و فرزندان است، خانواده هسته ای نامیده می شود. این خانواده برای فرزندان خانواده مرجع محسوب می شود؛ بدین معنا که، در آن به دنیا آمده اند. مشخصه ساختاری خانواده هسته ای، تولیدمثل و بقای جامعه است. خانواده هسته ای ممکن است شکل های گوناگونی داشته باشد؛ برای مثال ممکن است هر دو والد شاغل باشند و مراقبت از کودکان به عهده پرستار یا مادر بزرگ باشد و یا ممکن است یکی از والدین شاغل و دیگری مسئول مراقبت از کودکان باشد (شکوهی یکتا، شهبان و پرند، ۱۳۹۱، ص ۲۴).

۲-۳-۲-۲- خانواده گسترده^۳

الگوی خانواده گسترده بدین معناست که، یکی دیگر از بستگان در خانه با خانواده زندگی می کند. خانواده گسترده شامل بستگان خانواده هسته ای می شود که به صورت اقتصادی و عاطفی به

^۱ . Minochin

^۲ . Nuclear family

^۳ . Extended family

هم وابسته اند. حضور افراد در یک خانه ممکن است به دلیل مسائل اقتصادی باشد یا به دلیل کهولت سن و نیاز به مراقبت مانند، مادر بزرگ‌ها و پدر بزرگ‌ها که گاهی با خانواده زندگی می‌کنند. الگوی خانواده گسترده فوایدی برای والدین دارد، اما مسئولیت‌های والدین را نیز بیشتر می‌کند؛ زیرا والدین باید وقت، هزینه و توان بیشتری صرف کنند و شاید کمتر بتوانند نیازهای خود و فرزندان را تامین کنند. در این خانواده‌ها افراد با اعضای خانواده در تماس بوده و مشارکت فکری و عاطفی دریافت می‌کنند و در تصمیم‌گیری‌های یکدیگر نقش دارند (همان، ص ۲۵).

۳-۲-۲- خانواده‌های غیر خونی^۱

شکلی از خانواده که در حال افزایش است، خانواده غیر خونی است. این خانواده‌ها ممکن است متشکل از ناپدری و نامادری و یک کودک باشد. یعنی والدینی که کودکی را به فرزندی پذیرفته‌اند. همچنین در بسیاری از نقاط جهان، روابط خواهر و برادری پذیرفته شده نیز وجود دارد. سرپرستی کودک و ایجاد روابط غیرخونی خواهر و برادری مسایل خاص بسیار زیادی را برای خانواده ایجاد می‌کند که از بافت فرهنگی - اجتماعی و ویژگی‌های والدین تاثیر می‌پذیرد (همان، ص ۲۶).

۴-۲-۲- خانواده‌های تک‌والدی^۲

خانواده تک‌والدی اغلب شامل یکی از والدین است که سرپرستی فرزند یا فرزندان را به تنهایی به عهده دارد. خانواده تک‌والدی ممکن است با طلاق والدین، فوت یکی از والدین یا مهاجرت و رفتن یکی از والدین به مکانی دیگر ایجاد شود. تعداد خانواده‌های تک‌والدی از فرهنگ هر جامعه تاثیر می‌پذیرد. برای مثال، در جوامعی که روابط جنسی بین دختران و پسران آزاد است، تعداد فرزندان بدون مادر یا پدر بیشتر از جوامعی است که برای روابط بین دختران و پسران محدودیت وجود دارد. در این شرایط مسئولیت فرزندان بیشتر به عهده مادر است. همچنین در جوامعی که ازدواج مجدد بعد از طلاق یا فوت زوجها مشکل باشد، احتمالاً تعداد خانواده‌های تک‌والدی بیشتر می‌شود. در خانواده تک‌والدی، معمولاً وقت کمتری برای رسیدگی به فرزند وجود دارد. مادر یا پدر باید بتواند هر دو نقش را

^۱ . Stepfamilies

^۲ . Single parent families

ایفا کند؛ ضمن اینکه کودک فقط با یکی از والدین در تماس است و در نتیجه نقش والد دیگر را در خانه از دست می دهد (همان).

۴-۲-۲- کارکردهای اساسی خانواده

روانشناسان معتقدند خانواده به عنوان مهمترین مجموعه اجتماعی کارکردهایی دارد. کارکردهای اساسی خانواده^۱ ممکن است به صورت یک پیوستار باشد که در یک طرف آن خانواده سالم یا کارآمد^۲ و در طرف دیگر خانواده ناسالم یا ناکارآمد^۳ قرار دارد. مسائل مالی، سلامت و منابع استرس در جامعه موجب برهم خوردن کارکرد خانواده می شود و با تغییر چرخه زندگی خانوادگی، کارکردهای خانواده متفاوت خواهد شد. به عنوان مثال، تولد فرزند نقش زوجین را به نقش والد تغییر می دهد و در هر زمان بر اساس نیاز کودک، مسئولیت های والدین و به تبع آن کارکردهای خانواده تحت تاثیر قرار می گیرد (شکوهری یکتا، شهائیان و پرند، ۱۳۹۱، ص ۲۷). روانشناسان مجموعه های متعددی از کارکردهای اساسی را برای خانواده بیان کرده اند که در اینجا به چند کارکرد اساسی خانواده اشاره می شود.

۱-۴-۲-۲- تولید مثل:

تشکیل خانواده متضمن بقای جمعیت، تداوم نسل و موالید کافی است. اگر چه تولید مثل در سال های قبل از کارکردهای اساسی خانواده محسوب می شد و جوامع تشکیل خانواده را مقدمه ای بر تولد فرزند و ادامه نسل می دانستند، اما در حال حاضر، به دلیل تغییر نگرش در افراد در برخی جوامع این کارکرد به دلایل مختلف مانند، تمایل افراد برای رفاه بیشتر و توجه به مسئله کمبود منابع طبیعی و... نقش کمرنگ تری به خود گرفته است (همان، ص ۲۸).

۲-۴-۲-۲- حمایت عاطفی

خانواده، اولین مکانی است که در آن فرزندان با تجارب جامعه پذیری مواجه می شوند. تعامل در خانواده، پویا، صمیمانه و بادوام است و ایمنی و سلامت را فراهم می کند. خانواده باید از کودک در هر زمان و با هر نیاز حمایت کند. شاید بتوان گفت که، عمده ترین کارکرد ساختاری خانواده، مهرورزی و حمایت عاطفی از اعضاست. بعضی از جنبه های مهرورزی و عاطفه در خانواده، شامل عشق و

^۱ . Basic family function

^۲ . Healthy or functional family

^۳ . Unhealthy or dysfunctional family

صمیمیت بین افراد بزرگسال، مراقبت و توجه بدون قید و شرط از کودک و مراقبت از فرد سالمند است. (همان، ص ۳۰)

۳-۴-۲- مراقبت های روزانه

اولین کاری که هر خانواده انجام می دهد مراقبت های روزانه^۱ از اعضا می باشد. تهیه مسکن، غذا و مراقبت های بهداشتی از کارکردهای اساسی خانواده است. البته انجام تمام این وظایف بسیار وقت گیر است، ولی به هر صورت، اعضای هر خانواده معمولاً تمام تلاش خود را به کار می گیرند تا به خوبی از عهده این وظایف برآیند (همان، ص ۳۰).

۴-۴-۲- جامعه پذیری

خانواده برای اغلب کودکان اولین فرصت ها را برای جامعه پذیری^۲ فراهم می کند. یافتن جایگاهی در خانواده و تعامل شبکه خانوادگی، زمینه ای برای ارتباط های فرد در آینده ایجاد می کند. در خانواده های گسترده تر جامعه پذیری اولیه کودکان با ارتباط با خواهر و برادرها، مادر بزرگ و پدر بزرگ، عمه و عمو و سایر بستگان صورت می گیرد. خانواده ارزش ها، باورها، نگرش ها، دانش ها و مهارت های جامعه را با انتقال به فرزندان منتشر و حفظ می کند (همان، ص ۳۰).

۵-۴-۲- تحول هویت

تحول هویت^۳ کودکان معمولاً از خانواده آغاز می شود. شکل گیری «خود» در کنار ایجاد عزت نفس و شخصیت اخلاقی و معنوی برای هر فرد از کارکردهای مهم خانواده محسوب می شود که او را قادر می سازد، جایگاه خود را به عنوان یک عضو خانواده بشناسد. تحول احساس خویشتن که از حدود ۱۲ ماهگی کودک آغاز می شود، یک فرایند پایان ناپذیر است و خانواده از ابتدا فرد را در این مسیر همراهی می کند. خانواده به فرد کمک می کند که هویت خود را مستقل از دیگران بشناسد و بتواند درباره خود توصیف هایی ارائه دهد (همان، ص ۳۱).

^۱ . Daily care

^۲ . Socialization

^۳ . Identity development